

APHRODİSİAS

Araştırmalar-Kazılar-Tarihçe

Yrd. Doç. Dr. SEYHAN DORUK

Antik Aphrodisias kenti, Aydın ili Karacasu ilçesinin Geyre köyü yakınlarındadır¹ İzmir yönünden, Aydın-Denizli karayolu izlenerek gelinirse Kuyucak'ı 4 km. geçtikten sonra güneye, Karacasu'ya ayrılan yola sapılarak 29 km. lik asfalt bir yolla Aphrodisias'a ulaşılır².

Sit³, kuzeyinde uzanan kuzeybatı-güneydoğu yönündeki Babadağ (Salbakos) silsilesi ile Büyük Menderes (Maiandros) nehri vadisinden ayrılmıştır. Silsilenin zirvesi olan 2308 m. yükseklikteki Akbaba tepesi, Aphrodisias'ın yaklaşık 13 km. kadar kuzeydoğusundadır. Bu görkemli silsileden akan sular birleşerek kentin 8 km. batısındaki Dandalas (Morsynos veya Orsinos) çayını oluşturur ve bu çay kuzey-kuzeybatıya doğru akarak Büyük Menderes nehrine katılır.

Kent güneybatıya doğru hafif eğimle alçalan, denizden ortalama 600 m. yükseklikteki verimli bir platoda kurulmuştur. Bu alanda pek belirgin olmasa da iki konik yükselti göze çarpar. Her ikisinde de prehistorik yerleşmenin olduğu⁴ bu tepelerden birincisi, 24 m. yükseklikteki, doğusunda

¹ Ören yeri üzerinde kurulmuş olan Geyre köyü, 1979 yılında ören yerinin yaklaşık 1 km. kadar batısına taşınmıştır.

² Denizli yönünden ulaşım iki yolla sağlanır. Birinci yol Denizli-Aydın karayolundan, Kuyucak'a 4 km. kala, güneye, Karacasu'ya ayrılan yol; ikincisi ise Tavas yoludur. 90 km. lik Tavas yolu diğer rotaya göre daha kısa olmasına karşın bozuk satırlı ve virajlıdır. Bu nedenle birinci yolun tercih edilmesi önerilir.

³ Sitin topoğrafya, jeoloji, toprak, hidroloji, iklim, flora ve faunası konusunda geniş bilgi için bk. M.S. Joukowsky, *Prehistoric Aphrodisias I, An Account of the Excavations and Artifact Studies.*, Publications d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université Catholique de Louvain 39. *Archaeologica Transatlantica III*, Providence, R. Island-Louvain la Neuve, 1986, 19 vd.

⁴ Prehistorik Aphrodisias için bk: B. Kadish, "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias 1968 and 1969", *AJA.* 75, 1971, 121-40; R. Marchese, "Report on the West Acropolis Excavations at Aphrodisias 1971-1973", *AJA.* 80, 1976, 393-413; K.T. Erim, *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*, New York-Oxford, 1986, 50; Joukowsky (dip n. 3), 19; M.S. Joukowsky, "Prehistoric Aphrodisias", *Aphrodisias De Carie*, Colloque de l'Université de Lille III, Paris 1987, 31-36.

tiyatro kalıntılarını içeren Akropolis tepesi, ikincisi ise 13 m. yükseklikteki Pekmez tepedir⁵.

Günümüzde olduğu gibi çok bereketli topraklara sahip Aphrodisias'ın antik dönemlerde gelişmesine, coğrafi konumunun ve dinî statüsünün çok yardımcı olduğu bir gerçektir. Herşeyden önce bereketli toprakları oluşturacak su kaynakları çok yeterlidir. Kült merkezi olması nedeniyle savunmaya gereksinme duymamaktadır. Bunların dışında Aphrodisias'ın Tavas ovasındaki kentlerle ilişkiyi sağlayan yol üzerinde olduğu bilinmektedir⁶. Kentten güneydoğuya giden yol, antik dönemlerde bugünkü karayolu gibi bir rota izlemekteydi. Bu yol, önce Kale (Tabae) yüksek platosuna ulaşmakta, dağ sırtlarından aşarak kuzeydeki Denizli'ye, dolayısıyla Laodikeia ve Hierapolis'e varmaktaydı. Kale'den bir yol güneye, Muğla (Mobulla) yönüne, diğer bir yol doğuya, Elmalı-Burdur yönüne gitmekte, sonradan güneydoğuya dönerek Pisidia, Likya ve Pamphylia bölgelerini geçerek Antalya'da Akdeniz'e bağlanmaktaydı⁷.

Aphrodisias'tan kuzeybatıya giden yol ise Dandalas vadisini izlemekteydi. Erken Roma çağında kent, bu yolla Menderes vadisi ile bağlanıyordu. Yaklaşık önce batıya doğru giden, günümüzde de izleri görülebilen bu yol, Dandalas çayına ulaştıktan sonra kuzeye dönmekte ve bugünkü Başaran köyü (Menderes Antiochiası) yakınlarında vadiye birleşmekteydi. Bizans İmparatorluğunun çöküşü sırasında, Menderes vadisine bağlanan Roma yolunun bozulması ve Osmanlı Döneminde Karacasu'nun önem kazanarak büyümesi, Aphrodisias'ın daha da unutulmasına neden olmuştur⁸.

İLK ARAŞTIRMALAR VE KAZILAR⁹:

Kenti ilk ziyaret edenler antika meraklısı gezginler olmuştur. Aphrodisias'ı ilk defa 1705 yılında, İzmir'deki İngiliz konsolosu ve botanikçi Willi-

⁵ Yükselteler tepelerin bulunduğu çevreye göre verilmiştir. Bu tepelerden bugün doğusunda ve güneyindeki bir kısmında tiyatro ve tiyatro hamamlarının bulunduğu, Akropolis olarak niteleneni, aslında gerçek bir akropolis değildir. Paul Gaudin tarafından yanlış bir şekilde "Akropolis" olarak adlandırılmıştır. İkinci tepeye ise, köylülerin antik lahitler içinde üzüm sıkarak pekmez yapmaları nedeniyle Erim tarafından "Pekmez Tepe" adı verilmiştir. Bk. K.T. Erim (dip n. 4), 50; Joukowsky (dip n. 3), 19.

⁶ Bk. Strabon, 12.8.13. (H.L. Jones, The Geography of Strabo, c. V., London 1969, 505).

⁷ Bk. Erim (dip n. 4), 20, 21.

⁸ Erim (dip n. 4), 21.

⁹ Aphrodisias'ı ilk ziyaret edenler konusunda bk.: J ve L. Robert, La Carie, histoire et géographie historique, cilt II. Le plateau de Tabai et ses environs, Paris 1954; J.M.R.

am Sherard ziyaret etmiştir¹⁰. Kent hakkında ilk geniş bilgi 18. yüzyılın sonlarından itibaren Yunanistan ve Anadolu'da araştırmalar yapan İngiliz Society of Dilettanti'nin yayınlarında verilmiştir¹¹. 1835 yılında Charles Texier Aphrodisias'ı ziyaret etmiş ve gözlemlerini 1849 da yayınlamıştır¹². 1892 yılında Aphrodisias'ı ziyaret eden Osman Hamdi Bey, kalıntılardan çok etkilenerek burada bir kazı yapmayı düşünmüştür. Ancak maddi olanakların yeterli olmaması nedeniyle kazıyı gerçekleştirilememiştir. Osman Hamdi Bey, 1904 yılında, İzmir'de ikamet eden Paul Gaudin adında, arkeolojiye meraklı bir Fransız mühendisini kazı yapması için ikna etmiştir. İzmir-Kasaba demiryolu inşasının direktörü olan Gaudin, kazı için hem araç-gereç hem de finans açısından yeterli olanaklara sahip idi.

1904 yılının yazında 6 hafta devam eden kampanyada Gaudin başkanlığında, Osmanlı İmparatorluk Müzesini temsil eden bir gözlemcinin de dahil olduğu 5-6 kişilik bir ekip, Aphrodit Tapınağı, Roma-Bizans suru, Nekropolis ve Hadrian Hamamlarında çalışmıştır. Bu kazılar sırasında ikiyüzden fazla yazıt saptanmış, ayrıca çok sayıda, değerli heykeltraşlık eserleri ve mimarî parçalar ele geçmiştir.

Gustav Mendel'in ortak olarak katıldığı ve Fransız resmî makamlarınca da desteklenen 1905 kazılarının ana çalışma alanlarını, Tapınak ve Hadrian hamamları oluşturmuştur. Bazı kişisel anlaşmazlıklar nedeniyle daha sonraki yıllarda kazılar kesintiye uğramıştır.

1913 yılında Atina'daki Fransız okulundan André Boulanger Aphrodisias'ta çalışma izni almış ve o yılın sonbaharında Hadrian hamamlarında kazı yapmıştır. Ertesi yıl I. Dünya savaşının patlaması üzerine kazılara ara verilmiştir.

1937 yılında İtalyanlar Giulio Jacopi başkanlığında kazılara başlamışlardır. Bu çalışmalar agorada, İmparator Tiberius'a ithaf edilen portikonun iki yan kanadında yapılmış, kazı sonuçları 1939 yılında II. Dünya savaşından hemen önce yayınlanmıştır¹³.

Cormack, Notes on the History of the Inscribed Monuments of Aphrodisias, Reading 1955, 5-7.; L. Robert, Hellenica XIII, 1965, 111-116. 1961 yılından önceki kazılar hakkında en geniş bilgi K.T. Erim, "De Aphrodisiade", AJA 71, 1967, 233-43 te verilmiştir. Bu tarihten sonraki kazılar için bk. Erim (dip n. 4), 36-46.

¹⁰ Joukowsky (dip n. 3), 34.

¹¹ Antiquities of Ionia III, Society of Dilettanti, London 1840, Lev. I-XXIV.

¹² Ch. Texier, Description de l'Asie Mineure III, Paris 1849, 149 v.d., Lev. 150 v.d.

¹³ G. Jacopi, "Gli scavi della Missione Archaeologica Italiana ad Aphrodisiade", ve L. Crema, "I Monumenti Architettura Afrodisiensi", MonAnt 38, 1939.

1905 ve 1906 yıllarında, Gaudin'in kazılarında bulunan heykeltraşlık eserlerinden ve mimarî parçalardan bazıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne nakledilmiştir. Bunlar arasında, çoğu Hadrian hamamlarında ele geçen portre heykelleri, dekorlu pilaster başlıkları, kolossal konsollar ile kabartma ve heykel parçaları sayılabilir.

1937'deki Jacopi'nin kazılarının ardından, Tiberius portikolarına ait çok iyi korunmuş mask ve gırlanlarla bezeli frizler İzmir Basmane Müzesi'ne taşınmıştır.

1961 yılından itibaren sitedeki çalışmalara New York Üniversitesi'nden Prof. Kenan T. Erim başkanlığında tekrar başlanılmıştır. Bu çalışmalar halen Erim'in yönetiminde sürdürülmektedir¹⁴. Bu kazılarda ele geçen çok değerli heykeltraşlık eserleri ve küçük buluntular, 1979 yılında ören yerinde açılan Aphrodisias Müzesi'nde sergilenmektedir. Ortaya çıkarılan mimarlık eserleri ise restore edilerek açık hava müzesi niteliğinde ziyaretçilerin izlemesine sunulmaktadır.

TARİHÇE:

Aphrodisias hakkında, eski yazılı kaynaklardan edinebildiğimiz bilgiler oldukça sınırlı kalmaktadır. M.Ö. I. yüzyılda yaşamış coğrafyacı Strabon, Aphrodisias'ı Frigya bölgesi içinde, Frigya'nın en büyük kentleri olan Laodikeia ve Apameia Kibotis'e komşu kasabalar arasında vermektedir¹⁵. M.S. VI. yüzyılda yaşamış ansiklopedist ve dilci Byzantionlu Stephanos ise bu kenti Lidya ve Karya bölgeleri arasındaki sınır kentleri içinde saymaktadır¹⁶.

Yine Byzantionlu Stephanos, Aphrodisias adını taşıyan bir düzine kent, ada veya yerden bahsetmekte, bunlar arasında, hiç olmazsa Roma Çağında en tanınmışının Karya'nın doğusundaki olduğunu söylemektedir¹⁷.

Stephanos'a göre kent, Pelasglar-Lelegler tarafından kurulmuş ve ilk olarak Lelegonopolis olarak adlandırılmış; sonra büyük kent anlamına gelen Megalopolis, ondan sonra da yarı efsanevi Babil kralı Ninus ile birlik-

¹⁴ 1961 den sonraki çalışmalarla ilgili yayınlar için bk. Erim (dip n. 4), 188-193.

¹⁵ Strabon (dip n. 6), 12.8.13.

¹⁶ Erim (dip n. 4), 25.

¹⁷ G. E. Bean, *Turkey Beyond the Maeander*, London 1971, 221.

te, Ninos adını almıştır¹⁸. Lelegler tarafından kurulmuş olduğu ve daha sonra Megalopolis adını aldığı kesin değildir. Çünkü burası Leleglerin ülkesi değildir ve kesin olarak söylenebilir ki o zamanlarda kent ana kent (büyük kent) olabilecek büyüklükte değildi¹⁹. Ancak Ninos adının zikredilmesi önemlidir. Çünkü Semiramis'in kocası olan Ninos, Greklerin anlayışına göre Ninive şehri ve Yeni Babil krallığının efsanevi kurucusu sayılıyordu. Ninos Ege'yi olduğu kadar Batı Asya'nın da çoğunu zapteden kişi olarak tanınır.

1977 yılına Aphrodisias agorasının güneybatısında büyük bir bazilika kazılmış ve bu yapının üst katına ait korkuluk levhaları ele geçirilmiştir. Aynı zamanda her figürün adının da yazılı olduğu kabartmalı levhalarda Ninos ve Semiramis de tasvir edilmiştir. Stilistik incelemeler ve arkeolojik verilere göre kabartmalar M.S. III. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir²⁰. Bunlar bir ansiklopedist olmasına karşın Stephanos'un, Ninos ile ilişkiyi o zamanlarda çok iyi kurduğunu ve açıklamalarında yanılmadığını ortaya koymaktadır²¹.

Büyük bir olasılıkla Geç Hellenistik Çağda, Batı Anadolu'da Roma egemenliğinin tüm olarak kurulması Aphrodisias'ın tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamandan önce Aphrodisias önemli bir kent değildi; ancak kutsal alanın gerektirdiği yapılara, kültün gereksinimlerini karşılayacak kadar bir nüfusa ve tarlalar ile diğer gerekli mülklere sahip bir tapınak alanı idi²².

M.Ö. II. ya da I. yüzyıla Anadolu'da Roma egemenliğinin kurulması, Aphrodit kutsal alanı ile ilgilenilmesini teşvik etmiş ve büyüyen kentin adı da Aphrodisias'a dönüşmüştür. Bu dönüşüm için Erım'in görüşlerini şöyle özetleyebiliriz²³:

¹⁸ Bean (dip n. 17), 221; Erım (dip n. 4), 25. Ancak Bean'de kentin adı Lelegopolis, Megalepolis ve Ninoe olarak geçmekteyken Erım'de, Lelegopolis, Megalè Polis ve Ninoe olarak bulunmaktadır. Yine kıralın adında da yazılış bakımından Ninus ve Ninos gibi farklılık bulunmaktadır. Kentin adının Aphrodisias'a dönüşmesi konusunda geniş bilgi için bk. R. Pierbon, "Il nome di Aphrodisias", *Aphrodisias de Carie*, Paris 1987, 39-52.

¹⁹ Bean (dip n. 17), 221.; Erım (dip n. 4), 25.

²⁰ M.J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 82, 1978, 324-325; Erım (dip n. 4), 26, 27, 100.

²¹ Erım (dip n. 4), 26. Krş. Bean (dip n. 17), 221.

²² Erım (dip n. 4), 27.

²³ Erım (dip n. 4), 28.

Romalılar, Grekler'in Aphrodit ile eş Roma tanrıçası Venüs'ün oğlu, Troia prensi Aenas'ın soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Kentin rahibi ya da en yaşlı, saygın kişinin, bunu kullanarak yaptığı kurnaz ve politik davranışlar sonucu bu durum yaratılmış olabilirdi. Kentin adının değişmesinde bir başka motif, daha basit olarak, Aphrodit tapınağının Roma dünyasında gittikçe artan ünü olabilir. Bu dönemde Aphrodit tapınağının ünü Batı Anadolu ve Karya'nın çok ötelere kadar yayılmıştı. M.S. II. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi Appianos'un yazdığına göre Romalı diktatör Sulla, Delphi'deki bilicilik merkezine baş vurur. Biliciler diktatörün kismetinin iyi olması ve güç kazanması için, onun en sevdiğini tanrısı olan Aphrodit'e, tanrıçanın Karya'daki kutsal alanında sunuda bulunmasını önerirler. Sulla M.Ö. 80 yılında Aphrodit kutsal alanına altından yapılmış bir taç ve çift yüzlü bir balta armağan eder²⁴.

Aphrodisias adı ilk olarak Geç Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemine ait bronz ve gümüş sikkeler üzerinde görülmektedir. Ancak bu sikkelerde Aphrodisias adının dışında bir başka kent olan Plarasa'nın da adı geçmektedir ve bunlar her iki kent tarafından birlikte basılmışlardır²⁵. Plarasa'nın, Aphrodisias'ın yaklaşık 14 km. kadar güneybatısında, bugünkü Bingeç köyü yakınında kurulmuş olabileceği ifade edilmektedir²⁶. Bu kent Aphrodisias ile bir Sympolis'te veya dinî ve politik bir birlik içinde birleşmişti. Paralar üzerinde ve diğer yazılı belgelerde bu kentin adı genellikle Aphrodisias'tan önce geçtiği için Plarasa'nın daha eski bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir²⁷. Roma İmparatorluk Döneminde Plarasa'nın adı tüm yazılı belgelerden kaybolur. Çok verimli ancak korunaksız bir ovada yer alan zengin Aphrodisias kutsal kentinin, Roma egemenliğinin bölgeye barış getirmesinden sonra Plarasa'yı içine aldığı düşünülmektedir²⁸.

Bazıları Aphrodisias ve Plarasa arasındaki bağları gösteren bir çok yazılı belge, 1969 yılında Aphrodisias tiyatrosu kuzey paradosunda skene bi-

²⁴ Aynı konu için bk. Bean (dip n. 17), 222.; J. Reynolds, "The Inscriptions of Aphrodisias", The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, II. cilt, Ankara-İzmir 1973, Ankara 1978, 627-634.

²⁵ D.J. MacDonald, Greek and Roman Coins from Aphrodisias, British Archaeological Reports. Supplementary Series IX, Oxford 1976; Erim (dip n. 4), 29.

²⁶ Bean (dip n. 17), 222.; J. Reynolds, Aphrodisias and Rome, (JRS Monograph I), London 1982, 108.; Erim (dip n. 4), 29.

²⁷ Erim (dip n. 4), 29.

²⁸ Erim (dip n. 4), 29.

nasının yan yüzüne yazılmış olarak ele geçmiştir²⁹. M.Ö. I. yüzyıldan M.S. III. yüzyıla kadar olan bir zaman dilimine ait olan bu yazıtlar, Anadolu'da Roma siyasi görüşüne çok önemli açıklamalar getirmekte, Aphrodisias'ın tarihi ile ilgili somut bilgiler vermektedir.

Özellikle M.Ö. 44 yılında, Julius Caesar'ın suikaste uğramasını izleyen II. Triumvirlik Dönemi (M.Ö. 43-31) hakkında çok açık bilgiler ediniyoruz. Ayrıca bu yazıtlar, Aphrodisias ile Roma'nın ilişkilerini gösteren çok dikkate değer kayıtlardır.

Erken döneme ait yazıtlardan birinde Julius Caesar tarafından Aphrodit'e altın bir Eros heykeli adandığı belirtilmektedir³⁰. Bu yazıttan, Venüs'den ürediklerini açıklayan Caesar'ın ailesi Julia sülâlesi ve Caesar ile Aphrodisiaslılar'ın, daha diktatörün katlinden önce bağlantılar kurmaya başladıklarını anlayabiliriz³¹.

Caesar'ın öldürülüşünden sonra³² katilleri Brutus ve Cassius, İtalya'da barınamayacaklarını anlayarak Anadolu'ya çekilirler. M.Ö. 42 yılında Philippi'de yenilgiye uğrarlar ve öldürülürler. Bununla birlikte M.Ö. 40 yılında, onların destekleyicisi olan Q. Labienus, Doğu Part İmparatorluğu'ndan yardım alarak Batı Anadolu'yu istilâ eder. Triumvirlerden Antonius M.Ö. 39 yılında Labienus'u yenilgiye uğratar ve Anadolu'da Triumvirlerin egemenliğini sağlar. Tiyatrodaki yazıtlardan birinde Labienus'un yenilgiye uğramadan önce, Caesar'a bağlı kalan Aphrodisias'a saldırdığı, hem kutsal alanı hem de özel mülkleri yağmaladığı belirtilmektedir³³.

M.Ö. 39 yılından sonra Aphrodisias Antonius'un yönetimine bırakılmıştı. Ancak yazıtlardan Caesar'ın mirascısı, büyük yeğeni Octavianus'un,

²⁹ K.T. Erim, "The Ninth Campaign of Excavations at Aphrodisias in Caria 1969", *TürkAD* 18, 1970, 87-110.; Erim (dip n. 4), 79 v.d.; Tüm yazıtlar için bk. Reynolds (dip n. 26).; Yazıtların ön çalışmaları konusunda bk. Reynolds (dip n. 24), 629.

³⁰ Bean (dip n. 17), 222.; Reynolds (dip n. 26), dökümanlar 11, 12.; Erim (dip n. 4), 29.

³¹ Erim (dip n. 4), 29.

³² II. Triumvirlik Dönemi için bk. Cl. Bosch, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, (Çeviren Sabahat Atlan), İstanbul 1940, 108 v.d.; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I. cilt, Princeton-New Jersey 1950, 425 v.d.; H. Bengston, *Grundriss der Römischen Geschichte*, München 1982, 249 v.d.

³³ Magie (dip n. 32), II. cilt, 431-433 te kent in yağmalandığı pek açık bir şekilde belirtilmezken, Aphrodisias tiyatrosunda ele geçen yazıtlar bu gerçeği açık bir biçimde ortaya sermektedir. Bu konuda bk. Reynolds (dip n. 26), dökümanlar 11, 12.; Erim (dip n. 4), 29.; J. Reynolds, "The Inscriptions", *Aphrodisias de Carie*, Paris 1987, 82.

Aphrodisias halkı ve tanrıçaları ile Caesar tarafından kurulan politik ve kişisel bağları yeniden kurmaya muvaffak olduğunu anlıyoruz. Octavianus, Zoilos adında bir kişiye yazdığı “çok yakın ve saygıdeğer dostum” diye bir hitapla başlayan mektubunda Aphrodisias’ı, tüm Asia eyaletinde kendine seçtiği tek kent olarak göstermektedir³⁴. Caesar’ın öldürülüşünden sonra Aphrodisiaslılar’ın Caesar’ın ailesine sadık kalmasında büyük rol oynayan Zoilos, Caesar’ın evinde çalışan Aphrodisiaslı bir köle idi. Daha sonra Octavianus tarafından azad edilmişti. Octavianus’un bu kişiye karşı duyduğu saygı ve yakınlık, onun İmparator Augustus olduğu M.Ö. 27 yılında da değişmemiş ve bu yakınlık Augustus’tan sonra gelenler tarafından da devam ettirilmiştir. Zoilos, aynı zamanda kendi kentine özel bazı statüler ve çıkarlar sağlamada da aracı olmuştur. M.Ö. 39 yılından sonra Aphrodisias, Triumvirlik ve Senato kararı ile Roma’dan özel imtiyazlar almıştır³⁵. Tümü tiyatronun kuzey paradosunda, skene binasının duvarlarına yazılmış bu dökümanlar, kentin özerkliğini, vergiden muafiyetini garanti ediyor ve Aphrodit kutsal alanına sığınanlara dokunulmazlık hakkı veriyordu. Bu kararların alınmasında Oktavianus’un etkisi tartışılmayacak şekilde büyük olmuştur³⁶.

M.Ö. I. yüzyılın sonlarından itibaren Aphrodisias, kültür ve sanat açısından yeni atılımlara sahne olan, uzun sürecek bir refah çağına erişmiştir. Ayrıca bu dönemden başlayarak, Aphrodisias’ta uygulanmasına ara verilen yapım programları tamamlanmaya, önceki dönemlerde hasara uğramış yapılar onarılmaya başlanılmıştır. Roma ve imparatorları onuruna bazı anıtlar ve yapılar da inşa edilmiştir. Aphrodit kutsal alanı, artan sayıda ve çok uzaklardan gelen geniş bir ziyaretçi ve mürid kitlesinin ilgisini çekmiştir. Böylece kent, yalnız dinî ve artistik öneme sahip bir yer değil, aynı zamanda edebî, ilmî ve diğer sanatsal etkenliklerin merkezi olmuştur. M.S. I. yüzyılda tıp üzerine risale yazan Xenokrates ile antik roman ve hikaye yazarlarından biri olan Choriton, Aphrodisias’ın yetiştirdiği ünlü kişilerdendir³⁷.

Çoğu tiyatroda bulunan M.S. II.-III. yüzyıl imparatorlarına ait yazıtlardan Aphrodisias’ın özerk ve imtiyazlı durumunu koruduğu anlaşılakta-

³⁴ Reynolds (dip n. 24), 630.

³⁵ Erim (dip n. 4), 30.; Reynolds (dip n. 24), 629, 632.; Reynolds (dip n. 26), dökümanlar 8, 9, 10.; Reynolds (dip n. 33), 82. Aphrodisias’ın imtiyazlı bir kent olduğu tiyatrodaki yazıtlarla kanıtlanmadan önce de bilinmektedir. Bu konuda bk. Magie (dip n. 32), I. cilt 432, 433 ve II. cilt, bölüm 17 dip n. 43; bölüm 18 dip n. 15.

³⁶ Erim (dip n. 4), 30.

³⁷ Erim (dip n. 4), 31.

dır. Bu duruma paralel olarak özellikle II. yüzyılda Aphrodisias heykeltraşlık okulunun çok parlak bir düzeye eriştiğini ve haklı bir üne kavuştuğunu bugüne kadar ele geçen heykeltraşlık eserleri açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzyılın sonlarında temel felsefe konusunda, Aristoteles'in çalışmalarının eleştirisi üzerine Atina'da bir konferans veren Aphrodisiaslı Alexander, Aphrodisias'ın bu dönemde hitabet ve felsefede de parlak düzeyde olduğunu gösteren bir filozoftur³⁸.

M.S. III. yüzyılda İmparatorluğun yönetiminde ve buna bağlı olarak birçok bölge ile kentlerin durumlarında değişiklikler olmuştur. Aphrodisias ve diğer imtiyazlı kentler tarafından sevilen otonomi bu yüzyılda sona ermiştir. Yazıtlara göre yaklaşık 250 yıllarında Karya ve Frigya'nın yeni birleşik eyaletlerinin yaratıldığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. O tarihten önce Asia eyaletinin bir kısmı olarak serbest bir kent olan Aphrodisias, III. yüzyılın ortalarından itibaren yeni düzenlemenin yönetim merkezi olarak rol oynamıştır. Buna bağlı olarak kent III. yüzyılın sonlarında Küçük Karya Eyaleti'nin merkezi ya da Metropolis olmuştur³⁹.

IV.-XI. yüzyıllar arasında Aphrodisias ile ilgili veriler çok azdır ve bunlar ancak epigrafik kaynaklara dayanmaktadır. Arkeolojik veriler ise henüz inceleme ve değerlendirme aşamasında olduğundan bu konuda fazla bir şey söylememiz oldukça güçtür. Ancak IV. yüzyılın ortalarında, o zamana kadar sura sahip olmayan kent, yaklaşık uzunluğu 3.5 km. ye varan oldukça kalın bir duvarla çevrilmiştir. Daha sonraları depreme maruz kalan kentin bu surları, zaman zaman onarılmıştır. Sur duvarının kuzeydoğu bölümünde yeniden kullanılmış olan yazıtlı bloklardan birinde, tarih ile birlikte, "Her kim buraya çöp atarsa atasının lânetine uğrayacaktır" ibaresi bulunmaktadır. Buradaki tarihten, Ata veya pederin 325 te (Nikaea) İznik konsülü seçilen ve bilinen ilk Aphrodisiaslı rahip olan Ammonius olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi IV. yüzyılda imparatorluk hıristiyanlığı resmen kabul etmişti ve bu dönemde Aphrodisias'ın yönetim-sel statüsü, başpiskoposluğun burada kurulması için uygun görülmüştü⁴⁰.

Kazılar ışığında IV. yüzyılın ortasından sonrasını şöyle özetleyebiliriz⁴¹:

³⁸ Erim (dip n. 4), 32.

³⁹ C. Roueché, "Rome, Asia and Aphrodisias in the third century", JRS 71, 1981, 103-120.; C. Roueché, "L'histoire d'Aphrodisias après 250", Aphrodisias de Carie, Paris 1987, 156.

⁴⁰ Erim (dip n. 4), 33.

⁴¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Erim (dip n. 4), 33-36.

350 li yılların sonlarında Aphrodisias birkaç depreme uğramış, yapıların ve büyük anıtların çoğu yıkılmıştır. Depremler sonucu kanalizasyon şebekesi tıkanmış, yükselen yeraltı suyu nedeniyle çoğu alanları su basmıştır. Bazı yapılar V. yüzyılda restore edilmiş, geri kalan yapıların malzemesi sur duvarlarının onarımında kullanılmıştır.

V. ve VI. yüzyıllarda hem paganlar hem de hıristiyanlar kendi öğretilerinin devam ettirilmesi için kente türlü yardımlarda bulunmuşlardır. 529 dan kısa bir süre sonra İmparator Justinianus da hamamların ısıtılması için gerekli yardımı yapmıştır. Justinianus döneminde Batı Anadolu'da paganizmin canlandırılması için çabalar yoğunlaşmış ve belki de bu zamanda Aphrodisias ve Aphrodisiaslılar kelimeleri sistemli bir biçimde yerel yazıtlardan silinmiştir. VI ve VII yüzyıllarda kentin adının Aphrodisias yerine Stavropolis (Haç şehri) olarak yazılmasına çaba sarfedilerek bu adın yerleşmesi sağlanmak istenmiştir. Stavropolis adı çoğunlukla VII. yüzyıldan sonraki çeşitli Bizans metinlerinde gözükmeye rağmen kent, zamanla bölgenin ana şehir merkezi olmaya devam etmesiyle olsa gerek, yalnız Caria olarak anılmaya başlamıştır.

Geç Roma ve Erken Bizans İmparatorluk dönemindeki diğer birçok kent gibi Aphrodisias da önemini VII. yüzyıla kadar korumuştur. Fakat bu yüzyıldan başlayarak politik ve kültür hayatında merkez durumunda olan eski kentlerin canlılığında bir azalma görülmektedir. Aphrodisias da bu genel eğilime uymuştur. VII. yüzyılda İran ya da Acem istilasını önemli sorunlar yaratmıştır. Yine bu yüzyılda büyük bir olasılıkla Heraklius zamanında (610-641) vukubulan bir başka korkunç deprem, kentin sivil ya da halk enerjisinin tükenmesine neden olmuştur. Bu ikinci felaket sırasında birçok anıt onarılamayacak biçimde yıkılmış ve kent harabe halinde kendi kaderine terk edilmiştir. Bu zamanda antik tiyatrunun bulunduğu höyük, yavaş yavaş azalan nüfusun tehlike anında sığınabilmesi için duvarlarla çevrilerek bir kale haline getirilmiştir.

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında bölgeye Selçuklular'ın egemen olduklarını görüyoruz. Niketas Choniotes ve George Pachymeres gibi o dönem Bizans yazarları XII. veya XIII. yüzyıllarda Karya'nın Türkler tarafından zapt edildiğini belirtmektedirler.

XIII. yüzyıldan sonra Türklerin egemenliği nedeniyle geride kalan çok az Aphrodisias sakini de kenti terkedeler. Bölge, bazı kaynaklara göre Aydın Beyliği'ne, bazılarına göre ise Menteşe Beyliği'ne dahil edilmekte-

dir. Aphrodisias'ın topraklarının çok verimli ve su kaynaklarının bol oluşu, yeni gelen insanların antik yerleşim üzerinde yerleşmelerine neden olmuştur. Böylece harabelerde Bizanslıların Karya için kullandıkları deyişten kaynaklandığı söylenen Geyre adında yeni bir köy kurulmuştur.

Ankara, Nisan 1987

